

RANGLAR SEMANTIKASI VA MADANIY KODLAR: SEMIOTIK, LINGVOMADANIY VA PRAGMATIK TALQIN

Toshtemirova Sitara Ulug'bek qizi

Qarshi davlat universiteti doktoranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18531013>

Annotatsiya. Ushbu maqolada ranglar zamonaviy tilshunoslik va semiotika nuqtayi nazaridan madaniy axborotni tashuvchi murakkab belgilar tizimi sifatida tahlil qilinadi. Rang belgisining belgilovchi va belgilanuvchi qismlaridan iboratligi klassik semiotik model asosida yoritilib, rang ma'nolarining biologik idrokdan ko'ra madaniy talqin bilan belgilanashi asoslab beriladi. Ranglarning lingvomadaniy, somatik, predmetli, makon va zamonga oid, biomorf hamda ma'naviy kodlar orqali ko'p qatlamli semantik tuzilishga ega ekani ko'rsatilib, ularning madaniy-spetsifik va universal jihatlarini qiyosiy tahlil qilinadi. Oq, qizil va qora ranglar misolida rang ma'nolarining turli madaniyatlarda turlicha kodlanishi hamda zamonaviy ijtimoiy amaliyotda, xususan moda va kiyinish madaniyatida semantik siljish jarayonlari izohlanadi. Tadqiqot natijalari ranglarni semiotik belgi, lingvomadaniy kod va pragmatik signal sifatida o'rganish til, madaniyat va tafakkur o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ochib berishini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: rang semantikasi, semiotika, lingvomadaniy kod, madaniy kod, belgi, belgilovchi va belgilanuvchi, pragmatik signal, rang ramziyligi, milliy madaniyat, noverbal kommunikatsiya.

Zamonaviy tilshunoslik va semiotika fanlarida ranglar nafaqat estetik yoki fizik hodisa, balki ijtimoiy-madaniy mazmunga ega bo'lgan murakkab belgilar tizimi sifatida talqin qilinmoqda. Inson tafakkuri va kommunikativ faoliyatida ranglar orqali voqelikni idrok etish, baholash hamda ma'no yuklash jarayoni muhim o'rin egallaydi. Ayniqsa, semiotik yondashuv ranglarni belgi sifatida tahlil qilish imkonini berib, ularning qanday qilib ma'lum bir ma'nolarni ifodalashi va jamiyat tomonidan qanday tarzda qabul qilinishini ochib beradi.

Rang belgilarining turli kodlar — lingvomadaniy, somatik, predmetli, makon va zamonga oid, biomorf hamda ma'naviy kodlar orqali talqin qilinishi ularning ko'p qatlamli va ko'p funksiyali semiotik xususiyatga ega ekanini anglatadi. Bu holat ranglarni faqat rang nomlari sifatida emas, balki madaniy axborotni tashuvchi va uzatuvchi muhim vosita sifatida o'rganishni taqozo etadi. Mazkur jihatlar ranglar semantikasini chuqur tahlil qilish, ularning madaniyatlararo va milliy xususiyatlarini aniqlash uchun mustahkam nazariy asos yaratadi.

Semiotikada rang belgi sifatida u ikki qism: *belgilovchi (signifier)* – rangning o'zi (qizil, oq, qora va h.k.) hamda *belgilanuvchi (signified)* – u ifoda etgan ma'no (xavf, poklik, motam va h.k.)dan tashkil topadi. Masalan, qizil rangning *xavf, jo'shqinlik, yoshlik* belgisi, qora rangning *motam, fojia, yovuzlik* belgisi ekani muayyan madaniyat vakillari tomonidan kelishilgan – kodlangan. Manbalarda kodning bir necha turlari, jumladan, *lingvomadaniy kodlar, somatik (inson tana a'zolari bilan bog'liq) kodlar, predmetli kodlar, makonga oid kodlar, zamonga oid kodlar, biomorf kod, ma'naviy kod* va boshqalar farqlanadi¹.

¹ **Qarang:** Маслова, В. А., Пименова М. В. Коды лингвокультуры. – М.: Флинта, Наука, 2016,- 180 с.; Маслова, В. А. Культурные коды как путь описания взаимодействия языка и культуры // Материалы Междунар. науч. конф., Минск, 22-23 декабря 2020 г. – Минск : МГЛУ, 2021. – С. 101–104.; Красных В.В. Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология. Лекционный курс. – М.: Гнозис, 2002. – 284 с.

Keltirilgan fikrlardan kelib chiqib aytish mumkinki, ranglar semiotik tizimda oddiy estetik hodisa emas, balki ijtimoiy kelishuv asosida shakllangan murakkab belgi sifatida namoyon bo'ladi. Rang belgining belgilovchi (rangning fizik ko'rinishi) va belgilanuvchi (u bilan bog'langan ma'no) qismlaridan tarkib topishi klassik semiotik modelga, xususan, Ferdinand de Saussure ilgari surgan belgi haqidagi nazariy qarashlarga to'la mos keladi. Bu yondashuv rangni bevosita biologik yoki tabiiy hodisa sifatida emas, balki madaniyat orqali "o'qiladigan" belgilar tizimi sifatida talqin qilish imkonini beradi.

Qizil, qora, oq kabi ranglarning ma'nolari universal emasligi, balki muayyan jamiyat va madaniyat doirasida kodlangan va kollektiv ongda mustahkamlangan ekani rang semantikasining nisbiy xarakterga ega ekanini ko'rsatadi. Masalan, qizil rang bir madaniyatda xavf va taqiqni bildirsa, boshqa bir madaniyatda hayot, quvonch yoki tantanani ifodalashi mumkin. Bu holat rang belgisining talqini doimo lingvomadaniy tajriba, tarixiy xotira va ijtimoiy qadriyatlar bilan chambarchas bog'liq ekanini isbotlaydi.

Shu bilan birga, ranglarning turli kodlar — lingvomadaniy, somatik, predmetli, makon va zamonga oid, biomorf hamda ma'naviy kodlar orqali talqin qilinishi ularning ko'p qatlamli semantik tuzilishga ega ekanini ko'rsatadi. Rang bir vaqtning o'zida jismoniy sezgi (ko'rish), psixologik holat (emotsiya), ijtimoiy signal (taqiq, ruxsat, maqom) va madaniy ramz (marosim, urf-odat, e'tiqod) vazifasini bajarishi mumkin. Aynan shu ko'p funktsionallik ranglarni semiotik tahlil uchun nihoyatda muhim ob'ektga aylantiradi.

Umuman olganda, ranglarni belgi sifatida o'rganish semiotikaning madaniyatni "belgilar orqali o'qish" tamoyilini yanada chuqurlashtiradi. Ranglar orqali jamiyatning qadriyatlari, qo'rquvlari, ideallari va estetik didi namoyon bo'ladi. Shu bois rang semantikasi nafaqat semiotika, balki pragmalingvistika, kognitiv tilshunoslik va lingvomadaniyatshunoslik doirasida ham muhim nazariy va amaliy ahamiyat kasb etadi. Agar xohlasangiz, keyingi bosqichda rang kodlarining internet muloqotdagi (emoji, dizayn, interfeys) namoyon bo'lishi asosida xulosa ham ishlab chiqish mumkin.

Ranglar anglatgan ma'no universal bo'lishi ham muayyan madaniyatgagina xos bo'lishi ham mumkin. Masalan, G'arb mamlakatlarida *oq* – nikoh, poklik ramzi, ayrim Sharq madaniyatlarida esa motam ramzi, o'zbek madaniyatida halollik, baraka, poklik, yaxshi niyat kabi belgilar bilan xarakterlanadi. Ushbu fikr ranglar semantikasining ikki qirrali — universal va madaniy-spetsifik tabiatga ega ekanini ochib beradi. Ranglar ayrim holatlarda umumiy insoniy tajriba, biologik idrok va psixofiziologik reaksiyalar asosida o'xshash ma'nolarni ifodalashi mumkin. Biroq ularning asosiy va barqaror ma'nolari ko'pincha muayyan jamiyatning tarixiy tajribasi, diniy qarashlari, urf-odatlari hamda qadriyatlar tizimi bilan chambarchas bog'liq holda shakllanadi. Shu bois ranglar semantikasi mutlaq emas, balki madaniy kontekstga bog'liq holda o'zgaruvchan hodisa sifatida namoyon bo'ladi.

Oq rang misolida bu holat ayniqsa yaqqol ko'zga tashlanadi. G'arb madaniyatida u nikoh va poklik ramzi sifatida ijobiy baholansa, ayrim Sharq madaniyatlarida motam va yo'qotish bilan bog'liq ma'noni anglatadi. O'zbek madaniyatida esa oq rang halollik, baraka, poklik va ezgu niyat kabi tushunchalar bilan uyg'unlashib, ijobiy aksiologik yuklama kasb etadi. Bu farqlar rangning o'zi emas, balki u orqali ifodalanayotgan ma'no jamiyat tomonidan qanday talqin qilinishi va kodlanishiga bog'liq ekanini ko'rsatadi.

Shu nuqtai nazardan, ranglar madaniy axborotni uzatuvchi muhim semiotik vosita bo'lib, ular orqali milliy dunyoqarash, axloqiy me'yorlar va ijtimoiy baholar namoyon bo'ladi. Ranglarning turli madaniyatlarda turlicha talqin qilinishi madaniyatlararo muloqotda noto'g'ri tushunishlar yuzaga kelishiga ham sabab bo'lishi mumkin. Demak, ranglar semantikasini lingvomadaniy jihatdan o'rganish nafaqat nazariy, balki amaliy kommunikativ ahamiyatga ham egadir.

Umuman olganda, ranglar ma'nosining universal va milliy jihatlarini farqlash va tahlil qilish milliy madaniy kodlarni anglash, ularni saqlash va avloddan-avlodga uzatishda muhim ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi. Ranglar orqali jamiyatning qadriyatlar tizimi va ma'naviy yo'nalishlari aks etar ekan, ularni chuqur tadqiq etish til, madaniyat va tafakkur o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni yanada ravshanlashtiradi.

Madaniy axborotni shifrlovchi lingvomadaniy kod sifatida rang lingvistik nuqtai nazardan leksik kod (asosiy rang nomlari), metaforik kod, pragmatik kod (nutq ta'sirini kuchaytirish); media diskursi, siyosiy diskurs, tibbiy diskurs, badiiy matn, reklama matnlarida turlicha kodlarga tayanadi.

Antropotsentrik paradigmaning asosiy yo'nalishlaridan bo'lgan lingvokulturologiya fanini ranglarning milliy madaniyatda belgi – ramz sifatida anglatgan ma'nolari, mazmunini tushunish, boshqa madaniyatlar bilan o'zaro aloqada milliy o'ziga xosligini saqlab qolish hamda kelajak avlodlarga yetkazishda asos bo'ladigan madaniy kod sifatidagi xususiyatlari qiziqtiradi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Маслова, В. А., Пименова М. В. Коды лингвокультуры. – М.: Флинта, Наука, 2016,- 180 с.; Маслова, В. А. Культурные коды как путь описания взаимодействия языка и культуры // Материалы Междунар. науч. конф., Минск, 22-23 декабря 2020 г. – Минск : МГЛУ, 2021. – С. 101–104.; Красных В.В. Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология. Лекционный курс. – М.: Гнозис, 2002. – 284 с.
2. Xudoyberganova D. Lingvokulturologiyada madaniy kod tushunchasi va talqini//O'zbek tili va adabiyoti. – Toshkent, 2019. – №3. –Б.35
3. Полвонова С. Маданий коднинг назарий масалалари // <https://journal.fledu.uz/uz/madaniy-kodning-nazariy-masalalari/>
4. <https://zamin.uz/madaniyat/68277-sevimli-kiyim-ranglari-harakteringizni-oshkor-qiladimi.html>